

LINGVISTINĖS PASTABOS

KALBOTYROS METODŲ BEIESKANT

R. MIRONAS

Žymiausias lietuvių kalbininkas K. Būga (1879—1924), mokėsis Petrapilyje pas rusų kalbotyros korifėjus prof. J. Boduenaž de Kurtene (1845—1929), akad. A. Šachmatovą (1864—1920) ir akad. A. Sobolevskį (1856—1929), gerai susipažinęs su vokiečių kalbotyros mokslu, dar aiškiai orientavosi į tą lingvistinę mokyklą, kuri susiformavo XIX šimtmečio paskutiniame ketvirtyje ir tebebuvo vyraujanti pasaulinės lingvistikos kryptis iki pat pirmojo imperialistinio karo pradžios. Tai buvo *jaunųjų gramatikų* mokykla, labai daug nudirbusi indoeuropeistikos srityje, labai daug padėjusi ir lietuvių kalbos mokslui vystytis, pasižymėjusi savo skrupulingu kalbos detalių nagrinėjimu, sukaupusi milžinišką atskirų kalbos faktų studijavimo patyrimą, pagimdžiusi gausią literatūrą, gerokai išugdžiusi ir patobulinusi lyginamąjį-istorinį kalbų tyrinėjimo metodą.

Tos pačios krypties laikėsi tiesioginiai K. Būgos mokiniai ir beveik visi paskesnieji kalbininkai, dirbę Lietuvoje iki 1940 metų. Lietuvos universitete tuo metu svarbiausiais, pagrindiniais lingvistikos mokslo veikalais buvo laikoma K. Brugmano, vieno iš jaunųjų gramatikų šulų, knyga „Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen“ ir žymiausio prancūzų sociologinės mokyklos atstovo A. Meillet knyga „Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes“, mėginusi patobulinti jaunųjų gramatikų naudotą lyginamąjį istorinį metodą.

Tuo tarpu Vakarų Europoje, kaip protestas prieš jaunųjų gramatikų įkyrųjį empirizmą ir tam tikrą siaurumą, jau buvo atsiradusios naujos srovės, įvairiose šalyse turėjusios nevienodą pasisėkimą. Jeigu Vokietijoje, kuri buvo laikoma jaunagramatizmo tėvyne, šita mokykla laikėsi ilgiau, tai Prancūzijoje, Šveicarijoje, Skandinavų kraštuose, Čekoslovakijoje ir Lenkijoje atrado sau gerą dirvą žymaus šveicarų lingvisto F. de Saussure'o (1857—1913) idėjos, kurių tolimesnis išvystymas pagimdė taip vadinamą *struktūralizmą*. 1929 metais susikūrė Prahos struktūralistų lingvistinis būrelis. Po ketverių metų buvo įkurtas Kopen-

hagos struktūralistų ratelis, o 1939 metais Kopenhagoje išėjo šios naujos lingvistinės krypties žurnalo „Acta linguistica“ I tomas.

Tačiau šitos naujos struktūralistinės idėjos žymesnio atgarsio Lietuvoje neturėjo.

Praūžus Didžiajam Tėvynės karui, kai su nauja energija stoji dirbti jaunesnioji lietuvių kalbininkų karta, pasiryžusi žengti į koją su marksistinio mokslo laimėjimais, Lietuvos aukštųjų mokyklų darbuotojams teko kiek apsipažinti ir su N. Maro (1864—1934) mokymu, kuris tuo metu tarybinėse aukštosiose mokyklose buvo peršamas kaip marksistinis. Tačiau tasai pseudomarksistinis, idealistinis ir fantastinis Maro mokymas neturėjo progos rimtai prigyti Lietuvoje. Jis buvo sunkiai suprantamas, nes trūko atitinkamos literatūros, ypač lietuvių kalba. Dėstytojai, labai paviršutiniškai susipažinę su marizmu, tik iš enciklopedijų kiek apie jį paskaitę, kai ką skelbė auditorijose apie pasaulinį glotogoninį procesą, apie naują, iškraipytą kalbų giminingumo supratimą, apie klasinį kalbų pobūdį. O tuo pačiu metu jie plačiai rėmėsi iš seno Lietuvoje prigijusiu lyginamuoju istoriniu metodu, kuris maristų buvo persekiojamas, vadinamas idealistiniu, buržuaziniu. Gerai nesupratę „naujojo kalbos mokslo“ pretenzijų sunaikinti „idealistinę“ kalbotyrą, jie dėstė lyginamąją indoeuropiečių kalbų gramatiką vis tais pačiais metodais.

Kaip ir daugumas kitų tarybinių kalbininkų, taip ir Lietuvos kalbininkai su didžiausiu džiaugsmu sutiko 1950 metų kalbinę diskusiją, pravestą „Pravdos“ puslapiuose. Diskusijos metu Maro mokymo priešinkai, paremti J. Stalino autoriteto, likvidavo marizmą, apvalė tarybinę lingvistiką nuo Maro fantastikos ir iš dalies grąžino lyginamajam-istoriniam metodui jam prideramą padėtį.

Tarybiniam kalbos mokslui teko padėti nemaža pastangų, likviduojant pragaištingas Maro mokymo pasekmes. Tačiau per daug besisten-giant atsidurta naujame pavojuje. Įsigalėjęs J. Stalino asmenybės kultas negalėjo tuomet nepaveikti ir tarybinio kalbos mokslo. Kurį laiką pernelyg dogmatiškai, netgi raidiškai buvo laikomasi visų J. Stalino veikalo „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai“ teiginių, kūrybinę mintį gerokai slopino dogmatizmas ir citatomanija.

Dabartiniu metu tarybinis kalbos mokslas tiek kitose, tiek ir mūsų respublikoje žengia naują savo vystymosi etapą, kuriam yra būdingi drąsūs ieškojimai naujo, išnaudojant visą naudingą ir konstruktyvų praities lingvistinį palikimą.

Tam tikrą pažangą padarė ir tarybinė indoeuropeistika. Čia verta būtų paminėti tuos naujuosius tyrinėjimus, kuriuos atliko mūsų kalbininkai, panaudodami hetitų kalbos duomenis ir darbus lyginamojo-istorinio kalbų tyrinėjimo metodo išaiškinimo ir išpopuliarinimo srityje. Taip pat ir mūsų respublikos kalbininkai įnešė savo indėlį. Gerai yra įvertintos naujausios mūsų kalbininkų apgintos disertacijos: Z. Zinkevičiaus studija „Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožai“, parašyta 1955 m., V. Mažiulio disertacija „Lietuvių skaitvardžiai ir baltų skaitvardžių santykis su kitų indoeuropiečių kalbų skaitvardžiais“, para-

šyta 1955 metais, ir J. Kazlausko disertacija „Apie lietuvių kalbos linkniavimo sistemos paprastėjimą“, parašyta 1958 metais.

Žymiai didesnis dėmesys šiuo metu yra kreipiamas į užsienio kalbininkų darbus. Pastaruoju metu įdėmiau nagrinėjami struktūralizmo klausimai, taip pat struktūralizmui giminingos amerikiečių deskriptyvinės lingvistikos klausimai. Siekiama išnaudoti visa tai, ką galėtų duoti struktūralizmas mašininio vertimo ir kibernetikos srityje.

Reikia pasakyti, kad su struktūralizmu nemažai pas mus buvo „flirtuojama“ dar marizmo viešpatavimo laikais. Marizmas ir struktūralizmas turi ne vieną sąlyčio punktą. Pavyzdžiui, struktūralistinis mokymas apie mutacijas gerokai primena maristinį mokymą apie revoliucinius perversmus stadialiniame kalbų išsivystyme. Daugiau ar mažiau pasidavę F. de Saussure'o įtakai ir dėl to tapę giminingi struktūralizmui buvo tokie tarybiniai lingvistai, kaip A. M. Pieškovskis (1878—1933), A. M. Seliščevs (1886—1942), R. I. Šor (1893—1939) ir kiti. Tiesa, po 1950 metų lingvistinės diskusijos struktūralizmą kategoriškai buvo pasmerkę daugelis žymių tarybinių kalbininkų, kaip A. Cikobava, B. Serebrenikovas, O. Achmanova ir kiti.

Tačiau pastaraisiais laikais, atrodo, daugelio tarybinių kalbininkų pažiūra į struktūralizmą, kuris iki šiol tebėlieka madingiausia ir vakarų kalbininkų srovė, gerokai pasikeitė. Ypač daug struktūralizmo šalininkų šiuo metu yra Leningrado užsienio kalbų specialistų tarpe. 1957—58 metais žurnalo «Вопросы языкознания» puslapiuose buvo pravesta plati diskusija struktūralizmo klausimais, kurios metu daugelis mūsų lingvistų gana palankiai buvo atsiliespę apie šią jau ir pas mus virstančią madingą srovę. Į rusų kalbą iš Vakarų Europos kalbų išversta ar tebeverčiama eilė struktūralistinių veikalų, kurių tarpe verta paminėti kad ir Gleasono veikalą „An introduction to descriptive linguistics“, New York, 1955; jo rusiškasis vertimas pasirodė 1959 m.¹ 1963 m. pavasarį ir Vilniaus Valstybiniame V. Kapsuko v. Universitete Leningrado Universiteto doc. Zazorina perskaitė ciklą paskaitų, kuriose daugiausia buvo dėstomos idėjos, paskelbtos žymaus amerikiečių struktūralisto Z. Harris'o².

Šia proga ir verta būtų kiek panagrinėti, kas gi iš tikro yra struktūralizmas ir kokią reikšmę turėtų jo pripažinimas ir studijavimas.

Ilgą laiką kalbotyroje viešpatavo grynai analitinis lingvistinių faktų nagrinėjimo metodas, o kalba kaip sudėtinis vienetas, kurio sudedamosios dalys yra tam tikrame tarpusavio santykiyje, daugumos lingvistų nė kiek nedomino.

F. de Saussure'as pradėjo naują sintetinį lingvistinių faktų tyrinėjimo metodą, kurio objektas yra kalbos sistema. Prasidėjo tendencija nagrinėti kalbą dialektiškai, tai yra kaip daugelio organiškai tarpusavyje surištų elementų visumą, kurioje atskiri reiškiniai priklauso vienas nuo

¹ Г. Г л и с о н, Введение в дескриптивную лингвистику, М., 1959.

² Z. H a r r i s, Methods in structural linguistics, Chicago, 1951.

kito ir vienas kitą sąlygoja. Tačiau F. de Saussure'as bandė išspręsti kalbos kaip sistemos supratimo problemą idealistinės pasaulėžvalgos plane. F. de Saussure'as ėmė labiau domėtis sinchroninės arba statinės lingvistikos klausimais, dažnai užmiršdamas ir ignoruodamas diachroninės, dinaminės, tai yra istorinės, lingvistikos nušviečiamus kalbinius faktus.

Tolimesnis F. de Saussure'o mokymo vystymas, visiškai apleidus diachroniją, ir davė *struktūralizmą*, struktūralinę lingvistiką, arba *sistemologiją*.

Pagrindiniai struktūralistų mokyklos teiginiai skelbia nenumaldomą kovą jaunųjų gramatikų tradicijai.

Struktūralistai kaltino jaunuosius gramatikus neteisingu kalbos esmės supratimu. Jauniesiems gramatikams kalba tebuvo mechaniška kalbinių aktų suma, o kalbinė evoliucija jų buvo suprantama kaip grynai garsinė evoliucija. Kalbos sistema jauniesiems gramatikams tebuvo mechaniškas atskirų elementų junginys ir niekad nesudarė vieningo viseto. Kalbos mokslas jauniesiems gramatikams turėjo grynai istorinį charakterį. Pagrindiniu tyrinėjimo objektu jiems tapo žodžių ir kalbų kilmė ir biografija. Bendroji gramatika užleido vietą etimologijai ir genealogijai, net ir praktinė, mokyklinė gramatika turėjo būti perdirbta istoriniu pagrindu.

F. de Saussure'o mokyme apie *sinchroniją* struktūralistai pamatė kalbos atpalaidavimą nuo laiko ir vystymosi sąvokų. Į kalbą pradėta žiūrėti kaip į vientisą autonominį reiškinį, kuriam nebereikėjo jokių gamtos mokslų ar psichologijos aiškinimų. Kalboje buvo pripažinta vidinis jos elementų ryšys, ir į kalbos mokslą buvo įvesta *struktūros* sąvoka.

Mokymas apie kalbos struktūrą ir yra svarbiausia struktūralinėje lingvistikoje.

Tačiau kalbos struktūros supratimas struktūralistų mokyme virsta labai abstrakčiu. Kalbos struktūra struktūralistų buvo suabsoliutinta ir pasidarė jiems visiškai nepriklausoma nuo objektyviosios materialinės išorės. Struktūralistai ėmė ignoruoti net kalbos ir mąstymo tarpusavio ryšį ir sąlygotumą.

Struktūralistai neigia kalbos evoliuciją kaip nesiliaujamą perėjimų iš vienos kokybės į kitą procesą. Jie pripažįsta staigius šuolius iš vienos būsenos į kitą, taip vadinamas *mutacijas*. Tačiau tų mutacijų priežasčių jie neišaiškina. *Diachroniją* struktūralistai supranta kaip mokymą apie revoliuciją kalboje, apie staigų perėjimą iš vienos kokybės į kitą. Diachroninė lingvistika, struktūralistų nuomone, turinti lyginti atskirus kalbos vystymosi periodus, kurie anksčiau turėjo būti išstudijuoti sinchroniškai, ir tuo būdu aiškinti bendrą kalbinio vystymosi proceso kryptį. Tokiu būdu kalbininkai galį išryškinti ne tik kiekvieno atskiro etapo ypatumus, bet ir tai, kas išlieka bendra per visus etapus, kas kartojasi visos kalbos istorijos bėgyje. Tai priklauso visiems laikams ir gali būti vadinama lingvistine *panchronija*³. O jeigu tai priklauso visiems lai-

³ L. Hjelmslev, Principes de grammaire générale, Kóbenhavn, 1928, p. 103—107.

kams, tai specialiai nepriklauso nė vienam laikui, taigi yra už laiko ribų ir gali būti vadinama lingvistine *achronija*.

Tokį metafizinį požiūrį tarybinė lingvistika tegali tiktai atmesti. Panchronijos ir achronijos sąvokos yra idealistinės, tuščios ir kalbos mokslui visai nereikalingos.

Tačiau negalima iš principo būti sinchroninio studijavimo priešininku. Sinchroninis, arba statinis, kalbos studijavimas yra, pavyzdžiui, ir dabartinės kalbos studijavimas, nesigilinant į jos praeitį. Jis yra reikalingas visų pirma praktikos tikslams. Bet kalbotyrai, kuri yra istorinis mokslas ir siekia išaiškinti kalbos vystymosi dėsnius, jis yra reikalingas tik tiek, kiek jis gali patarnauti istorinio, diachroninio aiškinimo išeities punktu. Tikslus ir aiškus dabartinės kalbos faktų pažinimas yra būtinais reikalingas, norint teisingai suprasti ir kalbos istorijos klausimus. Mes net nežinome, kas iš tikro priklauso istorijai, jei nebūsime gerai išstudijavę dabartinės kalbos būsenos. Tačiau galutinai pažinti lingvistinį faktą — reiškia išaiškinti jo istoriją. Nežinoti kurio nors fakto istorijos — reiškia klaidžioti patamsėse. Čia verta prisiminti ir vieną iš pagrindinių marksistinės dialektikos reikalavimų: studijuoti kiekvieną reiškinį jo judėjimo, jo kitimo, jo vystymosi požiūriu, jo atsiradimo ir mirimo požiūriu.

Bet struktūralizmas pripažįsta tik vieną statiką. Struktūralizmas ieško vieno pastovių, būtinų, konstruktyvinių struktūros elementų santykių. Savaime aišku, jog tam, kuriam rūpi tik tai, kas yra pastovu ir būtina, nė kiek nebus įdomus istorinis nepastovumas, kintamumas. Tai, kas yra pastovu ir būtina, yra panchroniška ir achroniška, tai „egzistuoja“ už laiko ribų.

Žinoma, turint omenyje grynai fonetinę kalbos struktūrą, gal ir galima būtų kalbėti apie jos reliatyvų pastovumą, netgi nuolatinumą, nes juk ji remiasi žmogaus prigimties ypatybėmis, fiziologinėmis kalbos garsų atsiradimo sąlygomis. Kol egzistuoja žmogus su savo gerai išvystytais, milijoną metų kalbos reikalui naudotais padargais, tol bus galima nurodinėti tam tikras jo garsinės sistemos ribas. Istoriniai kalbos garsų pasikeitimai neįstengia išvaduoti žmogaus iš jo pagrindinio artikuliacijos rato. Sistemos elementai kinta, bet jų santykiai palieka, sudarydami vis tą patį sistemos skeletą⁴.

Bet leidžiantis į žodžių darybos ir kaitybos sritį, į žodžių tarpusavyje santykiavimo ir derinimo sritį, į žodžių ir sakinių formos nagrinėjimą, atsiveria tokios beribės platybės, tokios neišmatuojamos galimybės, kad atrodo visai neprotinga ir čia ieškoti kažko pastovaus, neišvengiamo ir amžino. Achronija, struktūralizmo idealas, neišlaiko rimtos kritikos istorinio kalbos morfologijos ir sintaksės tyrinėjimo šviesoje.

Dėl to struktūralizmas, patsai būdamas giliai antiistoriškas, nerealus, idealistinis, ir bijo istorizmo. Antiistorizmas yra dabartinės užsieninės idealistinės lingvistikos vėliava. Žymus amerikiečių struktūralistas

⁴ Plg. R. Mironas, Pastabos indoeuropiečių fonologinės sistemos kilmės klausimu. „Kalbotyra“, t. III, Vilnius, 1961, p. 235—238.

L. Blumfildas (1887—1949) tvirtina, jog, norint aprašyti kalbą, nereikia jokių istorinių žinių: priešingai, istorizmas tik iškraipęs duomenis, gaunamus sinchroninio aprašymo būdu⁵.

Tokiomis žalingomis pažiūromis ir pas mus susivilioja kai kurie, ypač užsienio, kalbų specialistai, kuriems rūpi išmokti vien dabartinę anglų (vokiečių, prancūzų) kalbą ir nė kiek nerūpi istorinė lingvistika. Tam tikrą žalą lingvistikos mokslui neša ir tie rusų lingvistikos dėstytojai, kurie dėsto, pvz., senąją slavų kalbą lyg dvasinėje seminarijoje, ignoruodami istorinio vystymosi momentus. Pasitraukimas nuo istorizmo reiškia kalbotyros mokslo mirtį arba bent grįžimą į padėtį, egzistavusią tais laikais, kai dar nebuvo istorinės, t. y. tikros mokslinės kalbotyros, o viešpatavo vien statinė gramatika, racionalinė ar bendroji Port-Royalio tipo gramatika.

Vadinasi, privalo egzistuoti ir statinis kalbos nagrinėjimas, kuris sprendžia aprašomosios gramatikos klausimus, bet toksai statinis kalbos nagrinėjimas privalo ne nustelbti istorinį nagrinėjimą, o priešingai, paremti jį ir papildyti.

Fr. Engelsas savo „Antidiuringe“ rašė: „Gimtosios kalbos materija ir forma“ darosi suprantamos tik tada, kada ištiriama josios kilmė bei laipsniškas vystymasis, o tatai neįmanoma, jei neatsižvelgsime, pirma, į josios pačios apmirusias formas ir, antra, į giminingas gyvąsias ir mirusias kalbas⁶.

Sitų Fr. Engelso žodžių svarbą mes pilnai pajuntame tik dabar, kai istorinės kalbotyros pozicijos atsidadė pavojuje, vis platesnes pozicijas užimant madingam struktūralizmui.

Mados ateina ir praeina. Madas besivaikančių žmonių, žinoma, niekuomet nestokos ir mūsų lingvistų tarpe. Kam tai patinka, tegu studiuoja ir struktūralizmą, juoba, kad iš jo kai ką galima ištraukti ir naudinga. Tik nereikia prievarta jo brukti visiems be išimties kalbininkams. Kalbos mokslas pastaraisiais laikais pasidarė pernelyg platus ir įvairiopus. Vienam žmogui lygiai gerai pažinti visas jo šakas darosi neįmanoma.

Nieko blogo, jei kalbininkas mėgina nagrinėti kalbos struktūrą, ir niekam, žinoma, neturėtų ateiti į galvą paneigti šiuos struktūralistų vadinamus pirmaeilius klausimus: 1) kas yra kalbos struktūros esmė? 2) ar visos struktūros grandys lygiai yra priklausomos viena nuo kitos? 3) koksai yra materialinių ir formalinių struktūros momentų santykis? 4) koksai yra atskirų statinės lingvistikos skyrių santykiavimas?

Tačiau idealistinis kalbos struktūros supratimas, sprendžiant šiuos klausimus, nėra būtinus. Kalbos struktūra nėra amžina ir nekintama, ji gali ir turi būti istorinio kalbos tyrinėjimo objektu. Kalbos mokslas niekad neprivalo būti apleistas istorinis požiūris.

⁵ L. Bloomfield, *Language*, 1933, p. 19—20.

⁶ Fr. Engelsas, *Anti-Diuringas*, 1950, p. 303 (rus. leid.).

Lyginamasis-istorinis metodas, pagrindinis istorinės kalbotyros metodas, praturtintas naujais pasaulinio mokslo laimėjimais, turi būti ir toliau plačiai skiepijamas ir naudojamas mūsų respublikos kalbininkų. Dėl to daug laimės visų pirma ir lietuvių kalbos mokslas.

Lyginamasis-istorinis kalbų tyrinėjimo metodas daug padeda lingvistui giliau praktiškai išstudijuoti kalbos struktūrą. Jis padeda nustatyti istorinius ir giminingų, ir negiminingų, bet tarpusavyje bendravusių kalbų santykius. Jis nustato fonetinius, morfologinius ir sintaksinius atitikimus įvairiose kalbose, ieško atskirose kalbose bendrų ir skirtingų bruožų. Jis padeda įsiskverbti į vidinį žodžio turinį, į pirminę žodžio prasmę. Jis padeda vienos kalbos faktus aiškinti kitos, jau išnykusios ar tebegyvuojančios kalbos faktais. Žodžiu, lyginamasis-istorinis kalbų tyrinėjimo metodas nustato kalbų studijoms tvirtą, mokslinį pagrindą.

Lyginamasis-istorinis kalbų tyrinėjimo metodas tenkina pagrindinį marksistinio dialektinio metodo reikalavimą — tyrinėti kiekvieną reiškinį jo istoriniame judėjime, sąryšyje su kitais reiškiniais.

Lyginamąjį-istorinį kalbų tyrinėjimo metodą galima ir tobulinti, nes dar nėra išsemtos visos galimybės gauti naujos medžiagos, padedančios ištirti vidinius kalbų vystymosi dėsnius. Tam reikalinga visų pirma daug aprašomųjų darbų.

Lyginamasis-istorinis metodas yra prieinamas tik susipažinusiems su pagrindinių, ypač senųjų, indoeuropiečių kalbų gramatinėmis struktūromis. Studijuojant lietuvių, rusų ar bet kurią kitą indoeuropiečių kalbą, yra būtina, be jų, pažinti kai kurias kitas indoeuropiečių kalbas — lotynų, graikų, senovės slavų, gotų, senovės indų (sanskritą). Todėl mūsų aukštosiose mokyklose neturi būti apleistas šių visų kalbų mokymas. Tik šia sąlyga mes galime tikėtis, kad iš mūsų paaugančios kartos galės išeiti rimti, savarankiški (ne „namie auginti“!) stambaus masto kalbos mokslo specialistai.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Prancūzų kalbos katedra

Įteikta
1963 m. lapkričio mėn.